

Я.Л.Каламінскі,

доктар псіхалагічных навук, прафесар

Псіхалагічная адукацыя падрастаючых пакаленняў

Канцэпцыя народа як масы, якая складасца з шрубак, у якіх "замест сэрца палымяны матор", выклікала да жыцця вяўнічы антыпсіхалагізм ва ўсіх сферах духоўнага жыцця. На ўзроўні самоў псіхалагічнай навукі ён прывёў да настойлівых спроб замяніць катэгорыі суб'ектыўнага свету чалавеча "аб'ектыўнымі" законамі вышэйшай нервовай дзейнасці ў іх паўлаўска-біхсвіярыцкім варыянце, да ігнаравання даследаванняў у галіне ўнутранага быцця асобы і міжасобасных адносін.

Гэтыя ж прычыны прывялі і да дэпсіхалагізацыі такіх "псіхалагазатрабавальных" сфер духоўнага жыцця грамадства, як адукацыя і выхаванне падрастаючых пакаленняў. Аб'ектыўным паказчыкам гэтага стану з'яўляецца не толькі ўзровень падрыхтоўкі прафесійных псіхолагаў, але і адсутнасць прадметаў псіхалагічнага цыкла ў навучальным плане савецкай і постсавецкай сярэдняй школы.

Адмоўныя вынікі дэпсіхалагізацыі адукацыі можна ўмоўна падзяліць на яўныя, якія не патрабуюць спецыяльных доказаў, і не такія відавочныя, але ад гэтага яшчэ больш небяспечныя. Да яўных адносіцца псіхалагічная неадукаванасць моладзі ў сферы шлюбна-сямейных адносін і выхавання дзяцей. Не вельмі відавочныя адмоўныя вынікі дэпсіхалагізацыі адукацыі выявіліся ў закліку спалучаць уздзяянне дарослага на ўнутраны свет чалавеча, які падростае, з мэтай сфармаваць яго на сваім вобразе і падабенстве з самавыхаваннем. Інакш кажучы, прадугледжвалася (і прадугледжваецца), што добрае выхаванне здольна сфармаваць у выхаванца імкненне і ўменне развіваць самога сябе па ўласнай праграме. Але гэтая задача не можа быць вырашана без псіхалагічнай адукацыі. Здольнасць да самавыхавання мас на мэце дзве асноўныя ўмовы, якія, на наш погляд, у найбольш дакладнай форме ўтрымліваюць асноўную канцэпцыю псіхалагічнай культуры, псіхалагічнай адукацыі.

Першая ўмова: чалавек, які падростае, павінен атрымаць асновы ведаў аб будове ўласнага ўнутранага свету, якія стануць базай яго псіхалагічнага тэзаўруса. Без засваення сістэмы псіхалагічных паняццяў чалавеку проста "няма чым меркаваць" аб уласнай асобе, сваёй эмацыянальна-валявой сферы, пазнавальнай дзейнасці, індывідуальна-ты-

палагічных асаблівасцяў і г.д. Зразумела, для таго каб гэтыя псіхалагічныя ведаў "працавалі" на самаўсведамленне, яны павінны быць асаблівым чынам пададзены, вырацаваны і засвоены. Інтэграванасць псіхалагічных ведаў у структуру асобы, іх уключанасць у яе матывацыйна-патрэбнасную і кагнітыўную сферы, можна забяспечыць толькі пры пэўных метадалагічных і метадычных умовах перадачы псіхалагічных ведаў.

Другая ўмова — забеспячэнне "тэхналагічнасці" псіхалагічных ведаў, якія засвойвае чалавек, што падростае, і рашучага пераходу ад інфармацыйна-пасіўнай да рэфлексіўна-дзейснай парадыгмы навучання псіхалогіі.

На ўзроўні зместу і метадалогіі выкладання гэта азначае неабходнасць вырашэння дзвюх непарыўна звязаных задач: перш за ўсё неабходна выклікаць у маладой асобы вострую цікавасць да ўласнага ўнутранага свету, якая рэалізуецца ў імкненні да самапазнання, рэфлексіі, самадаследавання і г.д.

Мы заклікаем фармаваць "рэфлексуючую асобу", супраць якой паслядоўна змагалася савецкае грамадазнаўства, трэціруючы яе за інтэлігенцкае самакапанне, варожасе знешняй актыўнасці шрубкі-працаўніцы.

Псіхалаг-настаўнік закліканы не толькі адказаць на пытанне, што трэба вывучаць у сабе, але і навучыць таму, як гэта зрабіць, навучыць метадам і прыёмам рэфлексіўнай дзейнасці, дакладней, сфармаваць у чалавеча навыкі такой дзейнасці. Хацелася б спадзявацца, што менавіта псіхалагічная адукаванасць дапаможа вярнуць у наша жыццё выгнаны тып чалавеча — рэфлексуючага інтэлігента! І гэта зусім не пашкодзіць ні тэхнічнай, ні мастацкай, ні камерцыйнай і прадпрымальніцкай інтэлігентнасці чалавеча будучыні. Рэфлексіўна-дзейсныя прыцыпы вывучэння псіхалогіі прадугледжвае вырашэнне яшчэ адной задачы, якая вынікае з нашага разумення псіхалагічнай адукаванасці, — забяспечыць канцэптuallyную і аперацыянальную гатоўнасць асобы да тонкага і адэкватнага пазнання іншых людзей і пасляховай дзейнасці ў міжасобаснай прасторы. Псіхалагічныя ведаў — гэта ведаў пра мяне і іншых! Чым больш я даведваюся аб іншых, тым больш пачынаю разбірацца ў сабе. Рэалізацыя гэтага перцептыўна-рэфлексіўнага аспекту патрабуе зноў жа не толькі засваення пэўнай сістэмы ведаў, але і выхавання спецыфічнай накіраванасці на іншага чалавеча, умення бачыць і чуць іншага. Дарэчы, без увагі — уважлівасці! — немагчыма фармаванне такіх ужо больш высокіх гуманістычных якасцей асобы, як спагадлівасць, спачуванне і перажыванне сумснай радасці. Інакш кажучы, неабходна навучыць чалавеча, які падростае, ідэнтыфікацыі і эмпатыі.

* * *

Спецыяльных і колькі-небудзь сістэматычных даследаванняў у гэтай галіне, наколькі нам вядома, амаль не праводзілася, аднак наш вопыт педагагічнай і літаратурнай працы, а таксама некаторыя эксперы-

ментальныя даныя дазваляюць выказаць шэраг меркаванняў наконт гэтага.

Коротка абгрунтуем цесна звязаныя паміж сабой чатыры прынцыпы ўспрымання псіхалагічнай інфармацыі, якія дазваляюць пабудаваць даволі эфектыўную методыку псіхалагічнай адукацыі: псіхалагічная перададукаванасць, асобная ўцягнутасць, інтраспектыўнае працыраванне, псіхатэрапеўтычнае чаканне.

Псіхалагічная перададукаванасць — гэта сума, сукупнасць жыццёвых псіхалагічных паняццяў, уяўленняў, спосабаў і ўменняў, навываў псіхалагічнай самарэгуляцыі, прыёмаў самавыхавання, а таксама метадаў міжасобнага ўзаемадзеяння, якія чалавек набывае ў працэсе сацыялізацыі.

Псіхалогія як навуковая дысцыпліна значна адрозніваецца ад многіх тым, што яе тэрміналагічная сістэма амаль цалкам складасца са слоў агульнанароднай жывой мовы, мовы штодзённых зносін. Пры засваенні роднай мовы чалавек авалодвае бадай што ўсёй псіхалагічнай тэрміналогіяй. Прыслухаемся да дзіцячых выказванняў — яны напоўнены характарыстыкамі псіхалагічных катэгорый і псіхічных станаў: жаданняў і адхіленняў, задавальненняў і пакут, этычных сентэнцый і выказванняў аб індывідуальных якасцях равеснікаў і дарослых. На працягу жыцця гэтыя словы напаяняюцца новым сэнсам, узбагачаюцца адценнямі — вырастае колькасца і мяняецца якасца псіхалагічны слоўнік і г.д.

Для пабудовы стратэгіі і тактыкі выкладання псіхалагічнай перададукаванасці адыгрывае амбівалентную, супярэчлівую ролю. З аднаго боку, у выкладчыка і аўтара навучальнай кнігі ёсць багатая магчымасць абаперціся на жыццёвы вопыт і на вынікі несістэматызаваных саманазіранняў вучняў і чытачоў. З гэтага пункту гледжання мы ў свой час вылучылі тэзіс аб тым, што кожны чалавек — псіхалаг, і кожны сам для сябе — псіхалагічная лабараторыя. З другога боку, наяўнасць у чалавеча найбагацейшага набору жыццёвых псіхалагічных паняццяў нярэдка стварае ў яго ілюзію сапраўдных ведаў. Вопыт паказвае, што жыццёвыя ўяўленні і паняцці з цяжкасцю выцясяняюцца навуковымі. Яны (жыццёвыя паняцці) паводзяць сябе агрэсіўна і нярэдка праз адносна невялікі час падмяняюць і падмяняюць нясмелыя парасткі тэарэтычных ведаў. Відаць, у змест паняцця бесперапыннасці псіхалагічнай адукацыі трэба ўключыць прынцып бесперапыннага абнаўлення і паглыблення псіхалагічных ведаў і ўдасканалення псіхалагічнай тэхналогіі ў сувязі з новым жыццёвым вопытам і прафесійнай дзейнасцю асобы. Псіхалогію нельга вывучыць раз і назаўсёды: гэта навука на ўсё жыццё.

Прынцып асобнай ўцягнутасці вынікае з псіхалагічнай перададукаванасці. Выкладчыку псіхалогіі амаль не прыходзіць прыкладаць спецыяльныя намаганні, каб паказаць вучням жыццёвую важнасць свайго прадмета. Яна, на першы погляд, самавідавочная. Іншая справа, што першасны інтарэс, які авансуецца на першых уроках або лекцыях, можа ўступіць месца расчараванню пры сухім, пасіўна-інфармацыйным, аб'ектывісцкім, "паведамленчаскім" характары вы-

кладання. Крэдыт даверу канчаткова страчваецца пры сутыкненні з сухімі навукападобнымі падручнікамі і дапаможнікамі. А псіхалогія ж па ўнутранай сутнасці такі "прадмет", які нельга "праходзіць" -- яе неабходна перажыць у жывых зносінах з выкладчыкам. Асобная ўцягнутасць рэалізуецца ў двух актыўных перцептыўна-рэфлексіўных працэсах: інтраспектыўным працыраванні і псіхатэрапеўтычным чаканні.

Інтраспектыўнае працыраванне — гэта працэс суадносін чалавечым сваім рыс, індывідуальна-асобных якасцей, эмацыянальна-валявых праяўленняў, асаблівасцей пазнавальнай дзейнасці, інакш кажучы, усё абмяркоўваемым параметраў індывідуальнасці ў лекцыі або на ўроку з эталонна-нарматыўнымі апісаннямі, якія змешчаны ў канспектах і кнігах. Вучань як бы ідэнтыфікуе сябе з тым усярэдняна-статыстычным вобразам чалавеча і яго варыяцыямі, які ўзнікае на старонках псіхалагічных дапаможнікаў або вусна ўзнаўляецца выкладчыкам псіхалогіі. Так ствараецца нейкі ўнутраны імпульс не толькі для самапазнання, але і для самаўдасканалення.

У слухача (чытача) міжволі ўзнікае спаборніцкі матыв: нярэдка ён уступае ў спрэчку з сярэднімі статыстычнымі паказчыкамі, якія характарызуюць пэўныя параметры ўспрымання, памяці, увагі, імкнучыся не адстаць ад эталонных асобных узораў, гатовы культываваць у сабе лепшыя бакі індывідуальнасці і г.д.

Фактычна навучанне псіхалогіі так ці інакш суправаджаецца псіхатэрапеўтычнымі эфектамі незалежна ад усведамляемых намераў настаўніка або аўтара навучальнай кнігі.

Псіхатэрапеўтычнае чаканне звязана з надзеяй атрымаць нарэшце адказы на такія пытанні, якія знаходзяцца ў кампетэнцыі псіхолога.

* * *

Змест бесперапыннай псіхалагічнай адукацыі ў адпаведнасці з вышэйпададзенымі яго тэарэтычнымі перадумовамі і метадалогічнымі прынцыпамі павінен быць пабудаваны як адпаведная ўзросту канцэнтрычная сістэма.

Прапануемы намі прынцып адпаведнасці ўзросту адрозніваецца ад прынятага ўзроставага падыходу некаторымі асаблівасцямі.

Звычайна пад узроставым падыходам разумеецца адбор зместу і метадаў навучання ў адпаведнасці з магчымасцямі засваення, якія абумоўлены актуальным узроўнем псіхічнага развіцця. Дададзім два цесна звязаныя палажэнні. Па-першае, арыентацыя на ўзроставы этап развіцця асобы прадугледжвае разгляд узроставых магчымасцей чалавека не столькі як нейкіх абмежавальнікаў, колькі як перспектывы. Такім чынам, мы прапануем арыентавацца не толькі на забараняльныя, але і на дазваляючыя, стымулюючыя ўзроставыя характарыстыкі, улічваючы пры псіхалагічнай адукацыі чалавеча не толькі яго сённяшняе, але і заўтрашняе магчымасці, патрэбнасці.

Па-другое, узроставы падыход, як мы мяркуем, прадугледжвае ўлік усёй сукупнасці фактараў, якія характарызуюць узрост як якасца-сво-

асаблівы этап чалавечага жыцця. Па Л.С.Выгоцкаму, кожны ўзрост кожная эпоха антагенезу характарызуюцца наступнымі параметрамі; сацыяльнай сітуацыяй развіцця, вядучай дзейнасцю і псіхічнымі новаўтварэннямі. Дададзім і яшчэ адно надзвычай важнае для выкладчыка псіхалогіі палажэнне Выгоцкага: узроставую сензітыўнасць, якая як вялікі падарунак прыроды абумоўлівае асаблівую чулівасць да пэўных педагагічных уздзянняў і незвычайную “навучальнасць” дзіцяці на пераломных, пагранічных, міжузроставых этапах псіхічнага развіцця.

Такім чынам, змест псіхалагічнай адукацыі, яе формы і метады на кожным узроставым этапе павінны арыентавацца на сацыяльную сітуацыю развіцця дзіцяці, вядучую дзейнасць, узроставую сензітыўнасць і зону бліжэйшага развіцця яго пазнавальнай і асобаснай сферы.

Як мы ўжо адзначалі, стыхійная псіхалагічная пераадукацыя — неад’емны кампанент агульнага працэсу сацыялізацыі, і пачынаецца ён разам з першымі крокамі чалавеча на жыццёвым шляху. Ужо на ўзроўні дашкольнага ўзросту павінна фармавацца мэтанакіраванасць і праграмаванасць ўвядзення дзіцяці ў свет чалавечых каштоўнасцей, чалавечай псіхалогіі, псіхалагічнай культуры. У адпаведнасці з сацыяльнай сітуацыяй развіцця, вядучай дзейнасцю і ўзроставай сензітыўнасцю асноўны змест псіхалагічнай адукацыі на гэтым этапе “тэарэтычнай” часткі — работа над удакладненнем і паглыбленнем на канкрэтным жыццёвым матэрыяле псіхалагічнага кампанента слоўнікавага запasu дзіцяці, яго псіхалагічнага тэзаўруса. Галоўная форма “заняткаў” — чытанне і расказванне казак і твораў дзіцячай літаратуры, калектыўнае абмеркаванне прыказак і прымавак, разгляд карцінак, якія адлюстроўваюць чалавечыя эмоцыі і міжасобасныя адносіны. Практычная частка — трэнінг зносін, суперажыванні, фармаванне аптымальнай самаацэнкі — ажыццяўляецца ў ходзе вядучай дзейнасці дадзенага ўзросту — ролевай гульні. Кіраўнікі псіхалагічнай адукацыі на гэтым этапе — бацькі (яны, зразумела, павінны быць адпаведна падрыхтаваны), выхавацелі, практычныя псіхологі.

На ўзроўні пачатковай школы, дзе інтэнсіўна фармуецца навучальная дзейнасць, якая прад’яўляе новыя патрабаванні да пазнавальнай і эмацыянальна-валявой сфераў асобы, абумоўлівае станаўленне новай сацыяльнай ролі, актыўна развіваюцца самасвядомасць, здольнасць дзіцяці да самаацэнкі і г.д., змест і формы псіхалагічнай адукацыі павінны адпавядаць новым “запытам жыцця”. Тут арганізуюцца кароткія гутаркі ў форме гульні-трэнінгаў, конкурсаў і спаборніцтваў на тэмы: “Вучыся вучыцца”, “Як лепш запамінаць”, “Конкурс назіральных”, “Што мы ведаем аб сабе і сваіх таварышах”, “Вучыся сябраваць” і г.д. У псіхалагічнай адукацыі, як і на папярэднім этапе, актыўна выкарыстоўваюцца родная мова і літаратура, а таксама фізічная культура і эстэтычны цыкл.

У падлеткавых класах у сувязі са змяненнем сацыяльнай сітуацыі развіцця, станаўленнем міжасобаснага ўзаемадзеяння з ровеснікамі як вядучай дзейнасці і інтэнсіўным фармаваннем самапазнання ў цэнтры

псіхалагічнай адукацыі аказваюцца праблемы асобы, Я-канцэпцыя, асоба ў структуры школьных і іншых груп, зносіны хлопчыкаў і дзяўчынак і г.д. На першым этапе развіцця пазнавальнай сферы будуюцца заняткі па трэнінгу памяці, мыслення, творчасці. Заняткі па псіхалагічнай культуры можна будаваць вакол клубаў: “Тры С — самаправерка, самапазнанне, самавыхаванне”, “Псіхалагічны атлетызм”, “Загадкі Мнемазіны”, “Юныя Архімеды — тайны творчасці”, “Школа лідэраў”.

Інакш кажучы, на гэтым узроставым этапе праграма практычнай псіхалагічнай адукацыі будзеца вакол наступных агульных праблемных блокаў: 1) “Чалавек сярод людзей” (сацыяльна-псіхалагічная тэматыка); 2) “Пазнай самога сябе” — унутрыасобныя праблемы, усведамленне сваіх індывідуальна-тыпалагічных характарыстык і здольнасцей; 3) “Як мы дэведваемся пра тое, што ведаем” — пазнавальная дзейнасць асобы; 4) “Вучыцеся кіраваць сабою” — навучанне самапазнанню, самавыхаванню, прыёмам самарэгуляцыі і псіхагігіены.

Калі першыя тры блокі змясціць у вуглах роўнастаронняга трохвугольніка, то чацверты блок акажацца ў цэнтры, у яго ўваходзяць усё астатнія.

Пры пабудове завяршальнага этапу псіхалагічнай адукацыі ў сярэдняй школе, калі ў навучальным плане ўпершыню з’яўляецца прадмет “Псіхалогія”, неабходна кіравацца наступнымі прынцыпамі: уліку узроставых асаблівасцей, апоры на ўзровень псіхалагічнай культуры школьнікаў, які дасягнуты да пачатку сістэматычнага курса псіхалогіі, уліку псіхатэрапеўтычных чаканняў, ажыццяўленне якога магчыма толькі пры рэалізацыі рэфлексіўна-дзейнаснага падыходу, і, зразумела, унутранай логікай псіхалагічнай навукі.

З улікам вышэйсказанага належыць перш за ўсё вызначыць, якая з псіхалогій — агульная, узростава, педагагічная, сацыяльная або дыферэнцыяльная — павінна вывучацца ў школе.

Аналіз сацыяльнай сітуацыі развіцця, характэрны для юнацкага ўзросту, выдучая дзейнасць, звязаная са станаўленнем пазнавальна-прафесійных інтарэсаў, новаўтварэнні ў сферы росту самапазнання, пошукаў сэнсу жыцця, з’яўленне новых рамантычных пачуццяў — усё гэта патрабуе адказаў на пытанні, якія ўтрымліваюцца перш за ўсё ў сацыяльнай псіхалогіі асобы і міжасобных узасмаадносін. Матэрыял гэтых псіхалагічных навук дазваляе найбольш поўна ажыццявіць фармаванне рэфлексуючага, сацыяльна-адказнага, камунікатыўнага, эмацыянальна ўстойлівага чалавека. У аспекце падрыхтоўкі будучага сем’яніна ўсе юнакі і дзяўчаты павінны атрымаць асноўныя веды па Узроставай і педагагічнай псіхалогіі, па гісторыі развіцця псіхікі дзіцяці хаця б ад 0 да 6—7 гадоў.

Задачы ўсвядомленага выбару школьнікамі прафесіі патрабуюць таксама вывучэння сваёй пазнавальнай сферы, творчых здольнасцей і індывідуальна-псіхалагічных асаблівасцей. У гэтым плане важна таксама вывучыць псіхаграфічныя патрабаванні асноўных тыпаў прафесіі.

Ажыццяўленне рэфлексіўна-дзейнаснага падыходу, які забяспечвае

фармаванне практычнай псіхалагічнай культуры, не магчымае ў рамках традыцыйнага класна-ўрочнага выкладання, калі лабараторна-практычныя заняткі праводзяцца пасля адпаведных тэарэтычных лекцый — урокаў. Мы лічым, што тэарэтычны матэрыял і практычная псіхалагічная культура павінны ўводзіцца гетэрахронна. Неабходна ўлічваць і рэальны ўзровень псіхалагічнай пераінфармаванасці, якая яшчэ на працягу шэрага гадоў наўрад ці будзе адпавядаць створанай намі ідэальнай мадэлі. Інакш кажучы, заняткі па псіхалогіі для пераважнай большасці школьнікаў з'яўляюцца не столькі працягам і завяршэннем, колькі першым і сістэматычным цыклам іх псіхалагічнай адукацыі.

Далей, у пасляшкольны перыяд, псіхалагічная адукацыя павінна будавацца або як працяг, пашырэнне і паглыбленне агульнай псіхалагічнай культуры з элементамі спецыялізацыі, якая прадыхтавана спецыфікай ВНУ або тэхнікума, ці як спецыяльная псіхалагічная адукацыя будучага псіхалага, настаўніка псіхалогіі, псіхатэрапеўта.

Ажыццяўленне задач псіхалагічнай адукацыі падростаючых пакаленняў магчыма толькі пры ўмове падрыхтоўкі такога настаўніка, выкладчыка псіхалогіі, які быў бы ў стане прафесійна ўвасобіць у жыццё рэфлексійна-дзеяснае навучанне. Інакш кажучы, у сценах ВНУ неабходна выходзіць спецыяліста новага тыпа, які не толькі валодае фундаментальнымі тэарэтычнымі ведамі па агульнай, узроставай і педагогічнай псіхалогіі, але і гатовы да ажыццяўлення функцый практыкуючага псіхалага ў сферы псіхалагічнай культуры, псіхатэрапіі і псіхагігіены.

